

Rad Jose Šokčića o Bozi Šarčeviću

Vladimir Nimčević*

Sažetak

Rad tematizira do sada nepoznati rukopis publicista i novinara Jose Šokčića (1902. – 1968.) o Bozi Šarčeviću. Rukopis je poznat samo nekolicini intelektualaca, od kojih su se neki koristili njime. U integralnom obliku rukopis nikada nije objavljen niti je analiziran, i pored svoje neupitne povijesne vrijednosti. Šokčić je bolje nego itko prije i poslije njega tematizirao život i djelo Boze Šarčevića, jednog od prvaka Hrvatskog preporoda u Subotici 1870-ih. Uostalom, Šokčić je poznavao ljude koji su se sjećali Šarčevića iz njegovih starijih dana. Od Šarčevićevih mlađih suvremenika, koji su podijelili sa Šokčićem svoja sjećanja, izdvajaju se Mijo Mandić i Joso Vojnić Hajduk, obojica sudionici društvenih događanja na prijelazu iz 19. u 20. st. Šokčić je desetljećima pisao biografiju o Šarčeviću, ali je nikada nije završio. Uzroci nisu poznati, no može se pretpostaviti kako Šokčić nije bio zadovoljan stanjem rukopisa. Rukopis je ostao dugo vremena neobjavljen nakon njegove smrti 1968. Tek poslije pola stoljeća ugledao je svjetlost dana u Godišnjaku za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata.

Ključne riječi: Bozo Šarčević, Joso Šokčić, preporod bačkih Hrvata

Vremenski i prostorni kontekst

Kod analize jedne osobe čimbenici, poput vremena i prostora u kojem se ona razvijala i stvarala, iznimno su važni. Predstavnik bilo koje historiografske škole, ali i laik (entuzijast) složiti će se s takvim poimanjem biografije samo kao jednog uskog segmenta šire slike. Vidljivi ishodi pokazuju kako su život i djelo jednog pojedinca ili pojedinke daleko lakši predmet za istraživanje nego vremenski i prostorni kontekst. Do sada je objavljeno svega nekoliko monografija koje pokrivaju povijest Subotice bilo u cjelini ili u segmentima. Od imena koja su ostavila svoj trag na tom polju izdvajaju se István Iványi, László Magyar i Ödön Dudás. Naravno, i nakon njih lokalna je povijest imala svoje sljedbenike, ali oni nisu imali ni snage, ni umijeća sagledati složenu sliku grada kroz povijest. Umjesto toga, istraživali su pojedine segmente lokalne povijesti. Od „sitnijih tema“ bavili su se zaslužnim pojedincima i

* master povijesti, Subotica

prvacima, a od krupnijih nacionalnim i radničkim pokretima te drugim vidovima građanskog aktivizma koji su obilježili njihovu ili neku drugu epohu. Kao tipičan predstavnik ovakve „lokalne historiografske škole“ je Joso Šokčić, subotički novinar.

Ako se razmotre biografije ljudi koji su rođeni iste godine i odrasli „u istoj ulici“, ili „sjedili u istoj klupi“, uočiti će se kako svaka generacija ima svoje specifične crte koje same po sebi zaslužuju pažnju ne samo laika, nego i znanosti. Nažalost, sociologija, u čiju domenu spada i tipizacija ljudi, bez detaljnog istraživanja i pravljenja velikih uzoraka, ne može objasniti specifičnosti generacija formiranih u vremenu koje izlazi iz domene aktualnosti. Kod ispitivanja predstavnika starije populacije naročito su podložni pogreškama mlađi sociolozi, koji uslijed ograničenosti na tanak spektar uzoraka mogu steći pogrešnu sliku o prošlosti i donijeti povijesno neutemeljene zaključke. Jedino povijest, kao znanstvena disciplina koja, s obzirom na kriterij autentičnosti, pismene svjedodžbe pretpostavlja iskazima suvremenika, pruža znanstvenu osnovu za stjecanje uvida u vremenski, prostorni pa i intimni kontekst života jednog pojedinca.

Joso Šokčić – nezaobilazna povijesna osobnost

Šokčićev prinos hrvatskoj historiografiji

Joso Šokčić se najviše proslavio knjigom *Subotica pre i posle oslobođenja* (1934.) i uređivanjem lista *Neven* (1935. – 1940.). Između dva svjetska rata je kroz svoju publicističku djelatnost agilno zastupao tezu o Bunjevcima kao četvrtom jugoslavenskom plemenu, koju je pred kraj tog perioda otvoreno napustio, opredijelivši se i sam za hrvatski nacionalni identitet. Najvažnije književne antologije, *Književnost bačkih Hrvata* (1970.) Ante Sekulića i *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata* (1971.), svrstavaju ga u hrvatske književnike. Međutim, njegov povijesni opus i kvantitativno i kvalitativno daleko nadvisuje njegov književni. Stoga se objektivno nameće potreba da ovaj važan segment lika i djela Jose Šokčića dobije odgovarajuću kritičku analizu. U gotovo beskrajnom nizu njegovih povijesnih radova, objavljenih po periodici, po značenju se izdvajaju njegovi prinosi povijesti Hrvata-Bunjevaca. Kao povjesničara bačkih Bunjevaca, Šokčića je naročito zanimala njihova borba za uvođenje hrvatskoga jezika u školi u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća (1873. – 1902.). Za početnu točku svoga istraživanja uzima pokretanje *Subotičkog glasnika*, prvog hrvatskog tjednika u Subotici, a za krajnju dolazak Károlya Biróa na položaj subotičkog gradonačelnika.

U nastojanju da približi ovu kompleksnu borbu, Šokčić je sastavio biografije osoba koje su se najviše istaknule u njoj: Boze Šarčevića, Kalora Milodanovića, Age Mamužića i Mije Mandića. Paju Kujundžića i Lazu Mamužića nije posebno tematizirao, ali im je posvetio pažnju u feljtonu „Bunjevci pod Mađarima“, koji je izlazio u 12 brojeva *Nevena* od veljače 1935. do siječnja 1936. Ovaj feljton predstavlja svojevrsnu dopunu njegove knjige *Subotica pre i posle oslobođenja* i neopravdano je izostavljena iz svake analize. Glede izvora, Šokčić se služio hrvatskim i mađarskim tiskom, gradivom iz Povijesnog arhiva Subotica te kazivanjem Mije Mandića i Josipa Vojnića Hajduka, suvremenika gore spomenute epohe.

Mađarski revolucionar

I kao povijesna figura i kao sociološki slučaj Šokčić zaslužuje pažnju (Nimčević 2019: 71-101). Rođen je 1902. u nacionalno mješovitoj obitelji. Njegovo rodno mjesto, Subotica, ulazila je baš tada u epohu koja je s jedne strane najavljivala raskid sa starim stanjem, odnosno starim tradicijama, partikularnim i kolektivnim pravima, nacionalnim pokretima, gradskim i narodnim autonomijama, a s druge asimilaciju manjina, kulturnu i nacionalnu unifikaciju te centralizaciju države. U međuvremenu je u grad doselio veći broj obitelji koje su na tradiciju gledale drugačijim očima nego Hrvati starosjedioci. Društvena struktura doseljenika bila je šarolika, sastojala se od radnika, zanatlija, željezničara, učitelja, pravnika i drugih intelektualaca. Brojčano gledano, možda nisu bili superiorni u odnosu na zatečeno stanovništvo, ali u kulturološkom smislu predstavljali su gotovo jednu kompaktnu cjelinu. Kao takvi itekako su utjecali na formiranje osobnih stavova kod pojedinih mjesnih Hrvata. Šokčić je imao sve predispozicije da se u svom daljnjem razvitku pretopi u monolitnu masu poklonika mađarskog nacionalizma. U početnoj fazi svoga života on je i pokazivao tu tendenciju. Naime, revolucionarni događaji u Mađarskoj 1918. odveli su ga u redove subotičke Radničke straže, koja je angažirana i izvan gradskih granica.

Radnička straža, kojoj je Šokčić pripadao, bila je samo dio širokog pokreta u Mađarskoj koji je s jedne strane htio promjene, a s druge strane očuvanje države u njenim povijesnim granicama. Iz perspektive srbijanskih vlasti, mađarski socijalisti Karolya Mihalya i komunisti Bele Kuna nisu bili ništa manji imperijalisti i prijetnja po teritorijalne aspiracije Beograda od predratnih liberala Istvána Tisze i poslijeratnih bjelogardejaca Miklósa Horthyja. U suštini, svaki krupniji mađarski pokret na prijelazu iz ratnog u mirnodopsko razdoblje uključivao je komponentu nepovrjedivosti teritorijalnog integriteta *szentistvanske* Mađarske. U prijevodu, Šokčić je bio jedan u nizu pijuna koji su upotrijebljeni radi vraćanja Subotice i Bačke pod suverenitet Mađarske.

Čak ni nakon dolaska srbijanske vojske u Suboticu (13. studenog 1918.) aktivnosti mađarske Radničke straže nisu zamrle. Koncem ožujka 1920. subotički radnici su organizirali štrajk zbog velike skupoće životnih namirnica i malih plaća. Nedugo nakon toga, 17. travnja izbio je štrajk željezničara. Zbog toga je Subotička željeznička direkcija otpustila masu mađarskih željezničara, koje je policija prebacila preko demarkacijske linije (*Jedinstvo* 282 (1920): 2). Međutim, to nije bio kraj nevoljama

u Subotici. U noći između 19. i 20. travnja 1920. u Subotici je došlo do napada na subotičko redarstvo (policiju), iza kojega su stajali radnici, organizirani komunisti, ali i revizionistički elementi (Területvédő Liga – Tevel). Glavni agitator pobune je bio István Rutai (*Neven* 138 (1920): 2-3). Glavni zapovjednik svih pobunjenika bio je Joso Zelić, bivši vojnik crvene mađarske vojske i tajnik komunističkog sindikalnog radničkog vijeća (*Neven* 94 (1920): 1). Tijekom napada ubijeni su redar Stipan Šarčević i nadzornik straže Mirko Gal, a redar Đuro Stipić je razoružan (*Neven* 88 (1920): 2 ; *Jedinstvo* 307 (1920): 1). Međutim, energičnom akcijom srbijanske vojske i konjice žandarmerije pobunjenici su blokirani. Svi muškarci zatečeni u blokiranoj zoni odvedeni su na saslušanje.

Reakcija vlasti bila je odlučna. Jedan od kolovođa pobune, Joso Zelić se poslije neuspjele pobune sklonio u Beograd, gdje se krio pod lažnim imenom. Međutim, Uprava grada Beograda ga je pronašla i prosljedila istražnim tijelima u Suboticu gdje je bio pritvoren u Gradskoj kući (treći kat). Međutim, tijekom pritvora, izvršio je samoubojstvo skočivši kroz prozor (*Zastava* 106 (1920): 2). Antun Šefčić, njegov suvremenik, tvrdi pak da je Zelić ubijen, jer nije htio odati jednog svog druga (*Hrvatska riječ* 30 (1953): 3). Vecko Đurašević, također jedan od kolovođa, preminuo je zatvoru (*Jedinstvo* 307 (1920): 1).

Zbog pokušaja prevrata odgovaralo je pred srbijanskim sucima više desetina pojedinaca. Do sredine lipnja broj optuženih je porastao na 125. Po etničkoj strukturi 87 je bilo Mađara, 26 Hrvata (Bunjevaca), 11 Nijemaca i 1 Srbin. Istragom je utvrđeno da je od njih u Radničkoj straži (Crvenoj gardi) služio 101 (*Jedinstvo* 317 (1920): 2). Od Srba je u pobuni sudjelovao demobilizirani vojnik Aleksandar Jovanović iz Miloševaca (Srbija) (*Jedinstvo* 307 (1920): 1). Pred prijeki sud je 22. lipnja izvedeno 16 pojedinaca, koji su označeni kao glavni vođe pobunjenika. Od Hrvata su to bili Jozo Šindrić, Stipan Kulić i Đuro Kaić¹ (*Neven* 138 (1920): 1-3.). Uslijed nedostatka dokaza teško je utvrditi Šokčićevu vezu s događajima u Subotici. Zasad nema dokaza da je u nju bio izravno uključen, ali nije isključena ni ta mogućnost.

Pristaša režima

Slomom Crvene revolucije i prevlašću bijelih elemenata, svako povezivanje s „crvenima“ postalo je opasno. Mađarski komunisti su ne samo izgubili reputaciju zastupnika nacionalnih interesa, nego su i proglašeni kao državni neprijatelji, protiv kojih su primjenjivani najstroži zakoni. Osim toga, kao zagovornici marksističkih ideja, nisu uživali naročite simpatije ni u državama-nasljednicama. U prijevodu, to je bilo pravo vrijeme za raskid s poraženim pokretom. Šokčić, koji je u kasnijem razdoblju prepoznat kao čovjek oportunist, sigurno nije imao mnogo nedoumica kod donošenja životne odluke. Do 1923. ne zna se ništa o njemu. Međutim, te godine javlja

¹ Bio je vojnik Crvene garde Bele Kuna. Pošto ga je režim Miklósa Hortyja osudio na smrt, prebjegao je u Kraljevinu SHS. U Subotici je okupljao oko sebe nezadovoljnike i prelazio potajno u Mađarsku. Povezao je komunističko sindikalno radničko vijeće, na čijem se čelu nalazio Joso Zelić, s Ligom za integritet Mađarske (Területvédő Liga – Tevel). Poslije sloma ustanka prešao je u Mađarsku, gdje je postao Horthyev žandar.

se kao gradski činovnik. To ukazuje na okolnost da je u međuvremenu prošao kroz proces preodgoja, jer javnu službu drukčije nije mogao dobiti. Naprotiv, mnogi hrvatski rodoljubi u Subotici su izgubili svoje položaje u Gradskoj kući samo zato što su simpatizirali Bunjevačko-šokačku stranku. Beogradske vlasti ostavljale su subotičkim Hrvatima samo jednu mogućnost: članstvo u Narodnoj radikalnoj stranci (NRS).

Tijekom 1920-ih Šokčić nastupa s vidne pozicije pristasa NRS-a. Štoviše, sastavio je brošuru u kojoj je pravdao politiku stranke. Njegov angažman u *Bunjevačkim novinama* samo potvrđuje da ovaj list nije bio ništa više nego stranačko glasilo i da s autentičnim interesima subotičkih Hrvata nije imao nikakve veze. Interesantno je da je list izlazio u domu njegovog oca, Antuna Šokčića. Njegova vjera u NRS poljuljana je tek u drugoj polovini 1925., kada su započete unutarnje razmirice unutar subotičkog mjesnog odbora NRS-a, koje će kulminirati 1927. u rat između dviju frakcija: „srpske“ i „bunjevačke“. Međutim, već 1925. Šokčić je prešao u redakciju *Bacsmegyei Napló*a, koji se nalazio u vlasništvu mađarofonog Židova Ferenc Fenyvesa. Ovaj list je u početku, poput mnogih mađarskih listova u Bačkoj, pokazivao nadu u restauraciju mađarske vlasti, ali je vremenom uslijed nemilosrdnih pritisaka prihvatio liniju manjeg otpora. Bilo je to savršeno okruženje za daljnji Šokčićev razvoj. Njegova aktivnost do 1934. uglavnom je bila ograničena na rad u redakciji ovoga lista i sređivanju obiteljskih prilika. Uvođenje šestosiječanjske diktature donijelo je s jedne strane brojna ograničenja, a s druge strane mogućnosti i prilike osobama koje se nisu uspjele istaknuti u ranijem političkom životu. Šokčić je kao oportunist prepoznao u tome priliku za vlastito ostvarenje.

Urednik Nevena

U veljači 1934. izašao je prvi broj mjesečnika *Neven* u redakciji Šokčića. Ovaj list je izlazio od 1918. do 1932., s kraćim prestankom od 1923. do konca 1924. U početku je uređivan u tipičnom poslijeratnom „jugoslavenskom duhu“. Kao „glas slobode i jedinstva“ bio je otvoren manje više za sve ideje, ali je krajem 1919. ili početkom 1920. postao glasilo hrvatskog pokreta, koji je iznjedrio Bunjevačko-šokačku stranku, Hrvatsko prosvjetno društvo „Neven“, Udruhu zemljoposjednika i druge organizacije, koje su okupljale bačke Hrvate. Zbog neslaganja s politikama Narodne radikalne stranke i Demokratske stranke dobio je obilježje oporbenog lista. Često puta je cenzuriran i zapljenjivan, a člankopisci i urednici su nerijetko odgovarali pred sudom za objavljene tekstove. Među inkriminiranim člancima nalaze se i oni koji donose drukčija tumačenja o 10. XI. 1918., kada je osnovano Narodno vijeće u Subotici, te 13. XI. 1918., kada je srbijanska vojska ušla u Suboticu. Pod teretom političke i gospodarske krize list je prestao izlaziti početkom 1932. Šokčić je uočio priliku i pokrenuo početkom 1934. list pod istim imenom, ali s drukčijim programom, koji se ukratko može okarakterizirati kao prorežimski i promasonski. Po tome se može zaključiti od kojih je krugova dobio podršku za pokretanje izdavačke djelatnosti.

Neven je u Šokčićevom izdanju izlazio kao mjesečnik od 1934. do konca 1936. U početku je objavljivao, među ostalim prilozima, i crtice, pa čak i feljtone o povijesti bačkih Hrvata. To je možda jedini koristan sadržaj koji je ovaj list predložio svojim čitateljima. Na Božić 1936. promijenio je format i koncepciju. Postao je tjednik i kao takav pojavljivao se u javnosti gotovo u kontinuitetu sve do konca 1939., s kraćom pauzom u ljeto 1939. Poslije gašenja, ponovno je pokrenut u veljači 1940. kao hrvatski list, koji podržava politiku Jugoslavenske radikalne stranke. Međutim, premda djelomično rebrendiran kako bi udovoljio zahtjevima hrvatske čitateljske publike, list nije uspio zaživjeti. Konačno, koncem 1940. Šokčić je prenio na hrvatskog prvaka Blaška Rajića pravo na naslov *Neven*. Tako se *Neven* konačno našao u rukama rodoljuba, poslije dugačkih pet godina provedenih u službi interesa integralista, centralista, masona i drugih krugova, koji su vodili pravi rat ne samo protiv pristaša Hrvatske seljačke stranke nego i Katoličke Crkve kao svjetske organizacije.

Razmjeri štete koju je Šokčić napravio kao urednik *Nevena*, koji je samo izvana oponašao zagovornika „bunjevačkih interesa“, još nisu utvrđeni. Međutim, i bez detaljnog ispitivanja se može procijeniti da nisu ni mali, jer je ovaj list davao maha i prostora kulturnom ratu između Bunjevaca–Hrvata. Ovaj kulturni rat je, istina, nastavljen 1940., ali uz vidljiviju prisutnost srpskih intelektualaca nego što je to bio slučaj ranije. Svoj opipljivi oblik ovaj rat je dobio pokretanjem *Bunjevačkih novina*. Međutim, dok je Šokčićev *Neven* ostavljao privid da iza njega stoje „bunjevačke snage“ koje se samo bore protiv „ukidanja bunjevačkog imena“, *Bunjevačke novine* su bile glasilo užeg kruga ljudi koji su bili izravno angažirani u Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici. Uza sve napore ovaj list nije mogao prikriti svoje pravo lice. Bio je to autentični izraz partizanstva, šovinizma i rasnog supremacionizma, koji nisu imali ničega zajedničkog sa širokim i bogatim kulturnim pokretom bačkih Hrvata pod Blaškom Rajićem.

Na margini društvenih događaja

Preostalih godinu dana mirnodopskog stanja Šokčić je posvetio svom izvornom poslu. Pisao je za *Napló* reportaže o prilikama i događanjima u Subotici. Nakon ulaska mađarskih okupatora 11. travnja 1941. *Napló* je potrajao još neko vrijeme. Međutim, 17. travnja list je dokinut kao nelojalan, a Šokčić je ostao bez posla. O njegovoj ulozi za vrijeme Drugoga svjetskog rata na temelju raspoloživih podataka ne može se ništa doznati. Međutim, pouzdano se zna da nije poput nekih njegovih kolega, kakav je bio János Csuka (1902. – 1962.), polu-Židov oženjen Hrvaticom Jelenom Rukavinom i član redakcije *Napló*,² stavio svoje pero u službu novim vlastima, iako je bio i sam polu-Mađar oženjen Hrvaticom. Uostalom, čini se da nije ni mogao zaigrati na kartu mađarskog nacionalizma, jer su ga mađarske okupacijske vlasti proglasile nepouzdanim.

² Njegov otac János Csuka je bio katolik iz segedinskog predgrađa Sirik (Szóreg), dok je njegova mater Franciska Herz bila Židovka (izraelita) iz Szarvasa (Bekeške županije) (MKR, Segedin 1595/1902). Od 1943. je prešao u Budimpeštu. Ondje je i umro kao književni prevoditelj (műfordító) (MKU, Budimpešta, V. okrug 1/1962).

Jedan detektiv političke policije poveo je istragu protiv radnika tiskarskog poduzeća „Minerva“ (koje je izdavalo *Napló*) i tom prilikom je utvrdio sljedeće o Josi Šokčiću: „Josip Šokčić, rođen 7. travnja 1902, rimokatolik, oženjen Irénom Balogh, od oca Antuna i matere Teréz Kádár. Novinar, stanuje u Blesakovoj 8. U Subotici je završio školu i od 1924. radi kao novinar. Pisao je i druge članke, list je objavljivao njegova beletristička djela čak i pod imenom Lehel Kádár. Osobno priznaje da je bio član i židovskog Rotary kluba, masonske lože, iz koje je po njegovoj tvrdnji istupio zato što su nastojali na njega utjecati u tom smislu da na književnom polju zastupa interese slobodnih zidara. Spomenuti je u našem zapisniku predstavljen kao slobodni zidar i nepouzdana osoba za koju se preporučuje protjerivanje. Prema mom nalazu, za vrijeme srbijanske okupacije provodio je akciju protiv revizije. Osim toga bio je član srpskog društva Narodne obrane i kao Srbin po krvi objavljivao je članke protiv Mađara. Napisao je i knjigu pod naslovom *Povijest Subotice*. Održavao je srdačne odnose s kapetanom srbijanskog redarstva Lazarom Turanovim³ i Oszkárom Lévaijem Lóvíjem, bivšim šefom srbijanskih političkih detektiva, doseljenim Židovom, koji je vjerojatno bio aktivan u Mađarskoj za vrijeme komunizma i zbog toga izbjegao u Suboticu, fanatikom, mrziteljem Mađara i s mađarske točke gledišta izvanredno opasnom osobom. Šokčić je surađivao sa svim srbijanskim listovima i zbog toga je potpuno nepouzdana osoba.“ Ovo izvješće je datirano 4. lipnja 1941. i podneseno je na uvid šefu političke policije Milošu Kovačeviću (Dévavári 2020: 81-82).

Poslije rata postao je suradnik *Hrvatske riječi*. Jedno vrijeme je bio uposlen u Gradskoj knjižnici Subotica. Njegov poslijeratni život prošao je u znaku sređivanja privatnih poslova. Od vidnijih aktivnosti izdvajaju se njegovi istraživački naponi i akcija za podizanje spomenika Boze Šarčevića (rad Ivana Meštrovića), od čega ni jedno ni drugo nije urodilo plodom. Summa summarum, čak i njegovo javno djelovanje odvijalo se na marginama društvenih zbivanja. Nije bilo naročito prepoznato, ni vrednovano.

Iza sebe je Šokčić ostavio nekoliko svojih rukopisa, od kojih se izdvajaju „Život i djelo Boze Šarčevića“ i „100 godina subotičkog tiska“⁴. Prvi rukopis je objavljen u *Godišnjaku za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata* poslije više od pola stoljeća od njegove smrti (Nimčević 2019). Metodološki gledano, rukopis, koji pokriva život jednog od najvažnijih suradnika Ivana Antunovića, možda

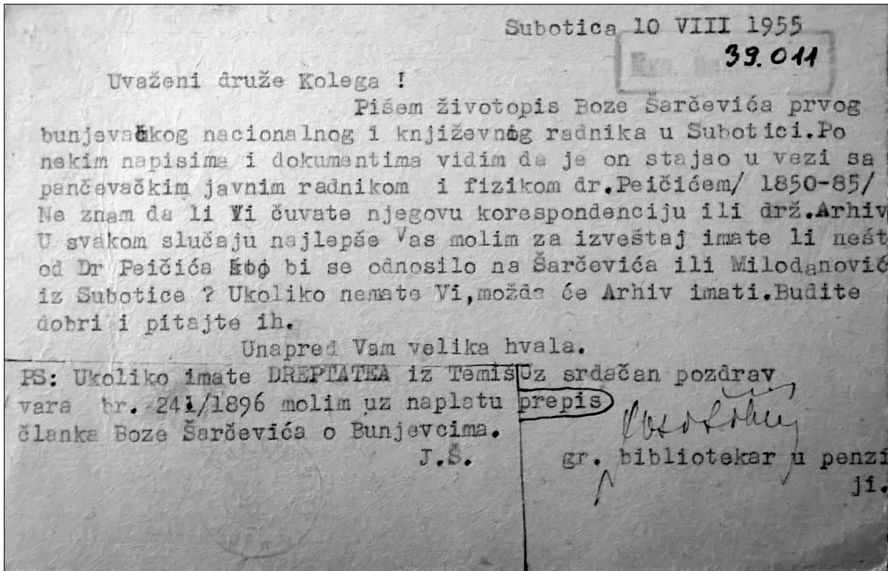
³ Dévavári, začudo, nije uspio ustvrditi datum rođenja i smrti Lazara Turanova. Riječ je o jednoj od poznatijih žrtava mađarske okupacije. Vrativši se iz njemačkog zarobljeništva 17. listopada 1941., otišao je sutradan ujutru (18. listopada) u Gradsku kuću da se prijavi mađarskim vlastima kao bivši srbijanski dužnosnik. Zgradu je napustio između pola deset i petnaest do deset navečer. Nedugo potom, Turanov je pronađen mrtav na državnoj cesti prema Horgošu (*Délvidéki Magyarság* 69 (1941): 2). Tek poslije rata, na procesu protiv šefa mađarske političke policije Miloša Kovačevića, utvrđeno je da upravo on stoji iza zadržavanja Turanova. Kovačević je putem istrage otkrio neke pojedinosti o zločinu, ali je na zahtjev svojih pretpostavljenih obustavio proces. Komunistička istražna tijela su utvrdila da je ubistvo Turanova naložio nitko drugi do njegov kum – Mladen Prodanović, redarstveni kapetan, ozloglašen po aferama, koji je još prije 1941. stupio u vezu s Gestapoom i obavještajnom službom Mađarske. Vidi: Klajn 1990: 193.

⁴ Radni naslovi rukopisa koje je koristio J. Šokčić.

ne predstavlja idealnu studiju, ali kao doprinos je nezaobilazan, jer sadrži izvode iz izvora koji nisu lako dostupni, pa možda čak ni očuvani. Zbog toga zaslužuje pažnju znanstvenog dijela javnosti, ali i širih krugova zaljubljenika u povijest bačkih Hrvata.

Živo i djelo Boze Šarčevića

O rukopisu općenito

Kratka dopisnica pisana Otonu Tomandlu

Plod dugogodišnjih istraživačkih napora, koji se mogu pratiti još od početka 1930-ih, Šokčevićeva monografija o jednoj od najvažnijih figura u preporodu bačkih Hrvata dugo je vremena bila dostupna samo nekolicini pojedinaca. Jedan od takvih bio je Blaško Vojnić Hajduk. Kao ravnatelj Gradske knjižnice Subotica on imao je pristup mnogim rukopisima koji su tamo bili pohranjeni. Tako je prilikom otkrivanja biste Boze Šarčevića u Subotici pripremio za *Subotičke novine* i *Rukovet* prigodne članke u kojima u glavnim crtama opisuje život i djelo ovog velikana. Razumije se da mu je kao osnova poslužio neobjavljeni Šokčičev rukopis. Povijest književnosti poznaje mnogo takvih djela koja nisu sačuvana u izvornom obliku, nego u preradi. Vjerojatno bi to bio slučaj i sa Šokčičevim rukopisom, ali je, srećom, pronađen rukopis koji je ubrzo nakon toga priređen za tisak. Tako je spašen od propasti još jedan vrijedan sadržaj koji pruža živu sliku o preporodnom razdoblju.

Spis se, izuzimajući uvod (103-108)⁵, dodatak i napomene, sastoji iz pet poglavlja nejednake duljine i razrađenosti. Prvo (I.) poglavlje „Život i rad Ambrozi-

⁵ Stranice su dane prema članku objavljenom u *Godišnjaku za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata*. Nimčević, Vladimir. 2019. *Život i rad Ambrozija Boze Šarčevića* 11: 103-201.

je Šarčevića“ (108-116) zapravo predstavlja Šarčevićevu biografiju u užem smislu. Ono donosi detalje iz Šarčevićevog života, ali ulogu u preporoditeljskoj djelatnosti samo površno dotiče. Drugo (II.) poglavlje „Šarčević kao nacionalni preporoditelj, politički i znanstveni radnik“ (117-159) centralni je dio knjige, jer opisuje Šarčevića kao narodnog radnika. Ono je ujedno i najdulje i sadrži najviše podpoglavlja: „Svi za jednog jedan za sve“ (120-126), „Prvi bunjevački kalendari, knjige i novine“ (126-139), „Osnivanje prvih bunjevačkih listova u Subotici“ (139-141), „Osnivanje gnijezda otpora“ (141-149) i „Mocsáry i Šarčević“ (149-159). Ostala poglavlja zapravo samo zahvaćaju pojedine aspekte Šarčevićeve preporoditeljske djelatnosti: III. „Rezultati rada u svjetlu pisanja mađarskog tiska“ (149-159), IV. „U jeziku živi narod“ (172-184), V. „Smrt“ (185-191), VI. „Pabirci“ (191-196). Na kraju spisa nalazi se popis djela Ambrozija Šarčevića (197) i napomene (197-203).

Spis je zamišljen da bude objavljen na stotu godišnjicu početka preporoda bačkih Hrvata (120). Motive svojega pisanja Šokčić je obrazložio tek u drugoj polovici spisa: „Vrijeme je da se konačno sazna tko je bio Ambrozije Šarčević i koje su njegove zasluge. Skromnoga preporoditelja stavili su u pozadinu svi dosadašnji povjesničari i drugi javni radnici. Na njega je pala sjena drugih naših velikih trudbenika, koji su za njim dolazili...“ (120). Ovo je lijepo sročeno, ali ipak ostaje nejasno koju godinu Šokčić ima na umu: 1859. ili 1869. Šokčić, naime, oba datuma podcrtava kao bitne u povijesti preporoda bačkih Hrvata.

Šarčevićevo doba

Šokčić je od Šarčevića udaljen najmanje tri generacije. Šarčević je rođen 1820. godine, pet godina nakon Ivana Antunovića (1815.). Njegovo doba Šokčić je opisao u prvom dijelu svog spisa pod naslovom „Šarčević kao nacionalni preporoditelj, politički i znanstveni radnik“ (117-159). Osim bogate faktografije, Šarčević ondje donosi i svoja zapažanja o značenju Šarčevića u povijesti bačkih Hrvata. Tako piše da je Šarčević „prvi u povijesti Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj podigao barjak otpora“ (107). U nastavku bliže opisuje Šarčevićeve zasluge: „On je prvi bunjevački intelek-

tualac uopće, koji je stao na branik svog naroda, koji ga je organizirao, zapalio pred njim luču prosvjete, probudio u njemu nacionalni ponos, težnju a svojim pravima i konačno izveo ga na put svjesnoga slavenstva“ (108). Podcrtava trajnost njegovih napora na polju društvenog života: „Njegov pokret je u stvari spriječio masovnu mađarizaciju Bunjevaca i Šokaca (108).

Šarčević je kao i mnogi veliki ljudi imao skromne početke. U početku se kretao u krugovima inteligencije koja je, istina, bila raznolikog etničkog podrijetla, ali kulturno i duhovno objedinjena mađarskim nacionalizmom. Sam Šokčić piše da je „Šarčević odrastao u sredini ič-viće džentrija (mađarskih plemića)“ (121). Poraz Mađarske revolucije 1849. duboko je pogodio njene sudionike. Neki od njih su svoja uvjerenja i ideale platili svojim životom, drugi pak dugogodišnjom robijom, a treći emigracijom. Slabo je poznato da je među žrtvama austrijske odmazde bilo i nekoliko bačkih Hrvata, koji su se svjesno i oduševljeno stavili u službu mađarske revolucije. Među njima se izdvaja Geza Vojnić Hajduk (1830. – 1886.). Međutim, kada se zagleda bliže, može se primijetiti kako je gotovo svaki hrvatski rod dao barem jednog revolucionara. Od Skenderovića su se istaknuli braća Ivan (1816. – 1881.) i Samuel Skenderović (1826. – 1886.),⁶ od Nimčevića Jakov Nimčević (1828. – 1900.).⁷ Sklapanje Austrougarske nagodbe 1867. donijelo je Ugarskoj barem neke od sloboda za koje su se mađarski revolucionari borili 1848/49.

Sudionici i suvremenici revolucionarnih događaja proveli su gotovo dva desetljeća u razmišljanju o uzrocima poraza svog pothvata. Jedan tipičan intelektualac Šarčevićevog doba gajio je neskriveni prijezir prema seljacima posjednicima najmanje iz dva razloga. Prvo zato što je ih držao za nedostojne pristupa javnim funkcijama i visokom društvu, a drugo zato što je u njihovom ustrajavanju u starim pravima i običajima vidio zapravo više od intelektualne ograničenosti i neprilagodljivosti. Naime, takvo njihovo držanje tumačio je kao opiranje mađarskim nacionalističkim svjetinjama. I Šarčević se kao intelektualac nalazio pred izborom da li da zarad svojih interesa prihvati takav osuđujući stav prema svojim sunarodnjacima, ili da riskira odbacivanje od svog „intelektualnog društva“. Njegova odluka je bila netipična, a ustrajnost u njoj nesvakidašnja.

Prilike subotičkih Hrvata do Austrougarske nagodbe 1867. karakterizira odsutnost modernih oblika društvenosti karakterističnih za druge narode. Najmasovnija okupljanja imala su isključivo obiteljski i vjerski karakter (vjenčanja, sahrane itd.). Ni njihov udio u društvenom životu nije nosio obilježje samostalnosti i neovisnosti. Naprotiv, nisu osnivali svoja društva i ustanove (kao npr. Srbi Maticu srpsku), nego su se okupljali pod krovom mađarskih čitaonica. Ono malo svjesnih intelektualaca koji su prigrlili narodnu tradiciju (Grgur Peštalić, Ivan Ambrozović itd.), bili su suviše usamljeni da bi mogli nešto krupno ostvariti. Izdvajanje Hrvata u posebne kru-

⁶ Sinovi Šimuna Skenderovića i Katarine r. Vojnić. Ivan je je oženio Tereziju Petrović (1827. – 1907.), a Samuel Janju Marković. Ivan je jedan od osnivača Népköra, suradnik obitelji Mukić. Sudjelovao je u Mađarskoj revoluciji 1848/49. zbog čega je bio utamničen u Aradu.

⁷ Bio je član Mađarske nacionalne garde u Bajmaku. Sudjelovao je u bitci kod Kaponje 1849.

gove i društva u prvoj polovini 19. stoljeća bilo je nezamislivo. Kada je do nje ipak došlo u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća, mnogi su je primili s nevjericom, jer je u međuvremenu stvoren stav da su Hrvati prihvatili mađarski identitet i da ne osjećaju potrebu za samostalnim društvenim nastupom.

Stimulans društvenom organiziranju bačkih Hrvata dao je upravo Bozo Šarčević. On je pravilno ocijenio da Antunovićeve preporodni naponi nisu ostvarili željeni rezultat zato što Hrvati prije toga nisu podignuli svoj društveni život na višu razinu koja odgovara duhu vremena, odnosno da je preduvjet uspješne kulturno-prosvjetne misije trajno okupljanje njegovih sunarodnjaka u društvo. Njegova dijagnoza se pokazala kao točna. Naime, ubrzo nakon osnutka Pučke kasine 1879. društveni život subotičkih Hrvata krenuo je uzlaznom putanjom. Nije zamro čak ni u vrijeme Prvog svjetskog rata, što se može vidjeti iz same činjenice što je upravo u krugu članova Pučke kasine potekla inicijativa za samostalno nastupanje, što se na koncu izrodilo u formiranje Narodnog vijeća i Narodne straže 1918. Društveni žar plamtio je gotovo nesmanjenom snagom sve do 1945., kada su komunističke vlasti napravile radikaln potez ukidajući sva društva koja nisu bila dio njihove agitacijsko-propagandne mreže. Moralo je proći četvrt stoljeća prije nego je formirano društvo koje je imalo u sebi hrvatski karakter (HKUD „Bunjevačko kolo“ 1970.).

Prema tome, početna točka modernog društvenog života bačkih Hrvata je Pučka kasina. Ona je stvorila uvjete za trajnije okupljanje narodnih snaga oko iste ideje. Imala je višestruku namjenu. Služila je kao svojevrsna zamjena za knjižnicu, jer se pretplaćivala na hrvatske novine. Također je organizirala događaje koji su okupljali sve dobne skupine, pa čak i oba spola. Kao najveličanstvenija manifestacija se ističe Veliko prelo. Od osnivača Kasine najviše je bilo seljaka-posjednika (Barna Vidaković Božanov, Ive Prčić, Ico Malagurski, Vecko Sudarević, Mata Kujundžić, Kalor Rajčić itd.), a najmanje intelektualaca (Bozo Šarčević, Ago Mamužić, Lazo Mamužić itd.). Međutim, ovaj sastav se donekle izmijenio u korist inteligencije do 1918., kada su mjesta uglednih prvaka zauzeli njihovi učeni sinovi. Pučka kasina međutim nije bila samo mjesto za razonodu i druženje. Ona je imalo i političku težinu, jer su kasindžije predstavljale značajnu koncentraciju glasova na koju je svaki kandidat za zastupnika morao računati. Podrškom Kasine naročito su se obilato služili pripadnici obitelji Vojnić od Bajše. Međutim, zauzvrat nisu ispunili nijedno od danih obećanja. Među krupnije političke uspjehe spada dovođenje Laze Mamužića najprije u mađarsku sabornicu, a zatim na gradonačelničku stolicu. Međutim, nakon što je ojačao svoje pozicije, Mamužić je potražio političku podršku u drugim krugovima, tako da se i ovaj uspjeh Kasine pokazao kratkotrajnim. Ipak, značenje Kasine u političkom životu grada u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća ne može se osporiti. Kasina je, istina, od svojih „favorita“ imala malo koristi, ali sama činjenica da ih je dovela na željene pozicije pokazuje zapravo njenu snagu.

Možda najtrajnija od svih tekovina Pučke kasine je formiranje omladine u duhu hrvatstva i društvenog aktivizma. Nasuprot svojim vršnjacima iz drugih sredina i krugova, mladi okupljeni oko Pučke kasine ostvarili su zavidan stupanj društvene svijesti. Istina, nisu se uspjeli formalno organizirati u posebno društvo (Kolo mlade-

ži) i stranku („Bunjevačka stranka“)⁸, niti ostvariti bolji rezultat na gradskim izborima, ali su ostali na okupu sve do 1918. Riječ je o omladincima koji su u svojoj zreloj dobi odigrali ključnu ulogu u priključenju Bačke, Banata i Baranje Srbiji: Stipan Matijević (1872. – 1939.), Vranje Sudarević (1868. – 1924.), Marko Stipić (1866. – 1937.), Babijan Malagurski (1876. – 1944.), Joso Vojnić Hajduk (1872. – 1935.) itd. Svi su oni osobno poznavali Bozu Šarčevića, koji ih je poticao na aktivizam i davao im korisne savjete. O Šarčevićevom utjecaju na pokoljenja, koja su bila pola stoljeća mlađa od njega, svjedoče njegove riječi (svjedočanstva, anegdote, dosjetke sl.), koje je Šokčiću prenio Šarčevićev mlađi suvremenik Joso Vojnić Hajduk.

Druženje s omladinom je samo jedan u nizu pokazatelja da je Šarčevićeva uloga u Pučkoj kasini i uopće u krugu subotičkih Hrvata bila značajnija nego što se mislilo. Iako čulno onemoćao, zračio je snagom koja je inspirirala mlađa pokoljenja na podvige. Šokčić izričito pripisuje Šokčeviću stvaranje „Kola mladeži“, nazivajući to njegovim velikim djelom. Kako tvrdi, Šarčević je bio „spiritus rector svih hrvatskih nacionalnih i kulturnih akcija od 1860. do svoje smrti“. Kada je umro 1899. i njegovi neprijatelji su morali priznati da je bio „veliki Bunjevac“. U preporodnu misiju krenuo je naime gotovo usamljen, praćen osudama i sabotiran, gdje god je to bilo moguće, a na vječni počinak je ispraćen kao rijetko koji Subotičanin, u krugu brojnih obožavatelja. Uspomena na njega možda je izbljedjela uslijed asimilacijskih nasrtaja na njegove sunarodnjake, ali njegovo ime ostaje neizbrisivo iz stranica povijesti.

Ulazak Boze Šarčevića u povijest

Formiranje društvenog čovjeka kakav je bio Bozo Šarčević nije nimalo lak proces. Šokčić ga je opisao u drugom dijelu svog spisa: „Šarčević kao nacionalni preporoditelj, politički i znanstveni radnik“. Rođen u siromašnoj obitelji, Šarčević je kao i mnogi njegovi suvremenici najprije bio fokusiran na vlastitu egzistenciju. Odlukujući se intelektom, studirao je pravo u Velikom Varadinu, Pečuhu i Budimpešti. Nakon diplomiranja (1842.), radio je kao saborski brzopisac u Koložvaru (1842. – 1843.). Tu se upoznao sa svojom budućom suprugom Anom, kćerkom Đure Vojnića Tunića i Marije Erdélyi.

Od 1843. do 1844. Šarčević je boravio u Bratislavi, također kao saborski brzopisac. Šokčić pretpostavlja da je ondje, u Bratislavi, Šarčević upoznao hrvatske zastupnike, prvake ilirskog pokreta (Ivana Kukuljevića i druge), „koji su vodili veliku bitku u mađarskom parlamentu za ravnopravnost hrvatskog jezika“. Drži da je „ilirizam zapalio sveti plamen u duši mladog subotičkog Hrvata“, ali da je „velika ljubav prema Ani Vojnić Tunić, koja je završavala svoje školovanje stavila u pozadinu sve druge osjećaje“. Kako god bilo, kontakti s hrvatskim zastupnicima u Bratislavi nisu mogli promijeniti u tom trenutku položaj bačkih Hrvata, jer su i sami domovinski Hrvati bili u nezavidnom položaju, iz kojega su se svim snagama nastojali izbaviti.

⁸ Niti Kolo mladeži niti Bunjevačka stranka nisu uspjeli zaživjeti u pravno-formalnom smislu.

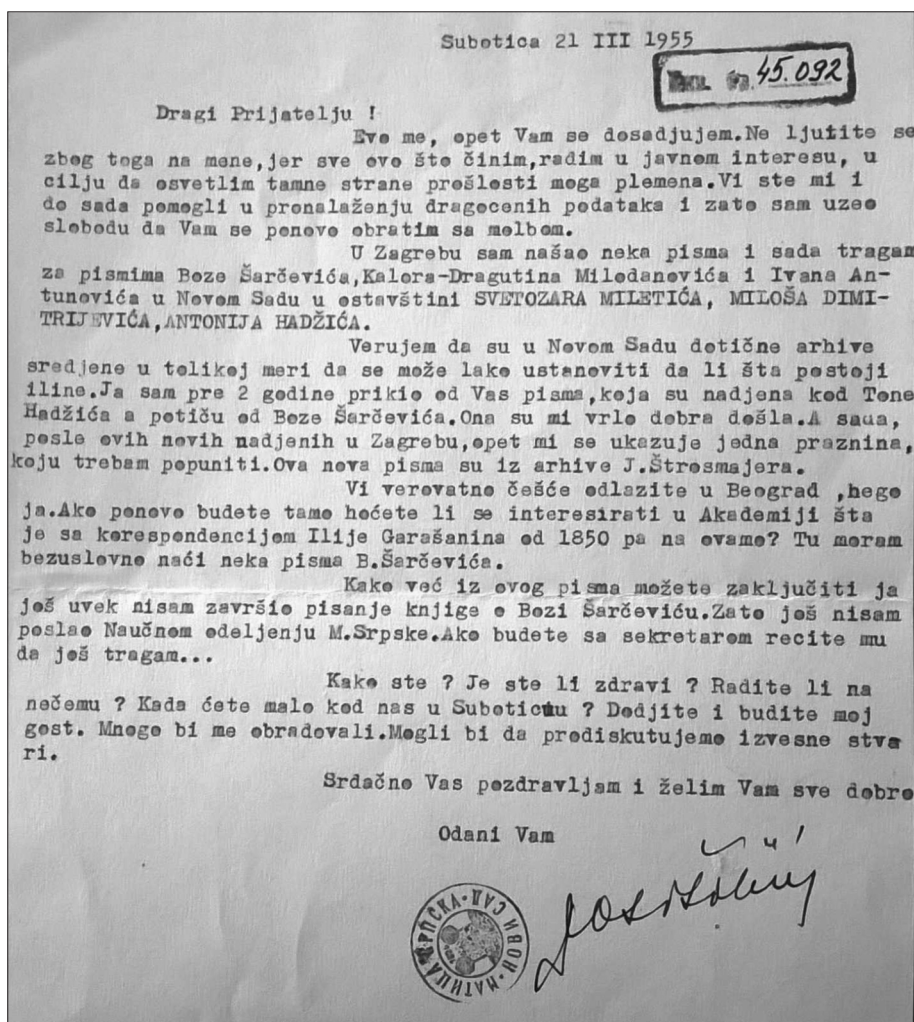
Po povratku u Suboticu, Šarčević se 29. rujna 1845. oženio svojom ljubavljju. Nakon vjenčanja, doživio je krupan uspjeh kakav se čovjeku njegovog ranga rijetko događa. Naime, skupština Bačkobodroške županije ga je izabrala za počasnog županijskog podovjetnika, što je bio položaj zajamčen za osobe plemenitog ranga. To je ujedno bila njegova ulaznica u svijet karijere. Nedugo potom je postavljen na položaj okružnog podnačelnika u Aljmašu (Bacsalmás), na kojem je ostao 3 godine i 5 mjeseci.

U Aljmašu je Šarčević upoznao mjesnog župnika, Ivana Antunovića, s kojim će tješnje surađivati u drugoj polovini 19. stoljeća. Ondje ga je zatekla Mađarska revolucija. Šokčić tvrdi kako „svi znaci i dokumenti koji su ostali iz tih burnih vremena svjedoče da Šarčević nije izgubio prisustvo duha“. Kako objašnjava, ta okolnost mu je pomogla da ga poslije sloma mađarske revolucije nove austrijske vlasti (carski komesari) postave „za administrativnog, a zatim pravosudnog kotarskog načelnika“. Na položaju suca nalazio se više od dvije godine. Ukupno, u Aljmašu je služio šest godina, jedan mjesec i pet dana. Poslije toga, vratio se 1855. u Suboticu. Šokčić nije uspio popuniti prazninu od 1855. do 1859. u Šarčevićevoj biografiji. Pretpostavlja da se „učaurio u svoju obiteljsku sreću“. Godine 1859. Gradsko načelstvo u Subotici ga je postavilo za običnog dijurnistu (dnevničara) u računovodstvu. Nakon šest mjeseci službe, izabran je 13. siječnja 1860. za računovođu pri Siročadskom stolu grada Subotice.

Od 1859. godine sve više osjeća zdravstvene probleme. Za pomoć se obratio peštanskim liječnicima. Šokčić smatra da su njegovi boravci u Budimpešti radi liječenja „od sudbonosnog značenja za njegov dalji život i rad“. Ovdje se družio s Ilijom Garašanihom (kasnijim predsjednikom državnog vijeća Srbije), koji je u grad na Dunavu također odlazio iz zdravstvenih razloga. Šokčić pridaje veliko značenje Šarčevićevim razgovorima s Garašanihom. Tvrdi da je Garašanih „izložio mladom subotičkom odvjetniku smisao svoje slavenske ideologije, dajući u isto vrijeme savjete i uputstva bistrom mladom čovjeku za praktičan rad u narodu“. Šarčevića je razgovor s piscem „Načertanija“ toliko dojmio da se on već sljedeće, 1860. godine, „latio narodnog posla“.

Šarčević u otvorenom listu (pismu) Lajosu Mocsáryiju piše da je pokrenuo pitanje bačkih Hrvata već 1859. Šokčić se žali kako „ni poslije vrlo pažljivog istraživanja u domovini i inozemstvu nisam mogao do sada pronaći“ nikakav spis s početka 1860-ih, koji bi potkrijepio tu tvrdnju (118). Umjesto toga, Šokčić samo konstatira sljedeće: „Šarčević se prvi puta 1860. javlja na nacionalno-političkoj pozornici. Tada je pismeno pokrenuo stvar bunjevštine, ali, nažalost, o tome što je tada pisao, gdje je pisao, na kom jeziku je pokrenuo stvar bunjevštine, nije nam ostalo ništa.“ (117-118). Godine 1862. bio je predsjednik priređivačkog odbora u Subotici koji je priredilo gostovanje Srpskog narodnog pozorišta iz Novoga Sada. Šokčić o tome piše: „Šarčević je vrlo dobro znao da će Srpsko narodno pozorište moći stvoriti mnogo bolje uvjete za nacionalni rad među Hrvatima, nego tisak, jer je Subotica bila mnogo zaostala varoš. Više od polovice stanovnika bili su nepismeni“ (121).

Šarčević je poput mnogih uglednih Subotičana bio posjetitelj Gospodarske kazine, koja je bila jedina javna tribina u gradu. Međutim, od većine članstva izdvajala ga je ljubav prema rodu. Zbog toga je ondje često ulazio u sukob s mađaronima, Hrvatima, koji su prihvatili stav mađarskih nacionalista. Međutim, osude pomadžarene inteligencije su možda bile toliko snažne da Šarčevića odvrate od traženja društva i razumijevanja u takvim krugovima, ali ga nisu mogle preusmjeriti s puta kojim je krenuo. Odlučno zastupanje hrvatskih interesa donijelo mu je brojne pristaše među sunarodnjacima, naročito među omladinom. Među prvima koji su mu se približili bili su Ago Mamužić (1844. – 1902.) i Kalor Milodanović (1847. – 1883.). Drugi je imao 24 godine i išao u osmi razred gimnazije kada je upoznao Šarčevića. Šokčić ga naziva jednim od najpouzdanijih suradnika Šarčevića. Osim ove dvojice, u Šar-

Joso Šokčić piše pismo Trivi Militararu u kojem traži podatke o Bozi Šarčeviću

čevićeve prve suradnike Šokčić ubraja odvjetnika Lazu Mamužića, učitelja Antuna Budanovića i pučkog pjesnika Šimu Ivića (119). Za Miju Vojnića Tunića, čiji prijevod Vörösmartyjevog *Glasa* je Šarčević uvrstio u svoju *Zbirku izreka...*, Šokčić piše da je bio „drugi kaputaš koji je smio javno i otvoreno raditi za prosvjetu svoga naroda“ (130).

Društveno djelovanje 1860. – 1870.

Nakon razgovora s ideologom Velike Srbije, Šarčević je počeo posjećivati Beograd, „gdje je stekao razna poznanstva s ljudima iz javnog života“, od kojih je najplodnije bilo ono s Milošem Popovićem (urednikom *Vidovdana*) i njegovim bratom Đurom Daničićem (znanstvenikom i članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). Preveo je sa srpskog na mađarski članke Miloša Popovića objavljene u *Vidovdanu* i objavio ih 1865. u vidu knjige pod naslovom *A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból* (Narodnosno pitanje u Mađarskoj sa srpskog gledišta). To je, kako Šokčić naglašava, bila prva Šarčevićeva knjiga. Šokčić ocjenjuje da je ona „nesumnjivo znanstvenog i političkog karaktera, te sjajan dokument svoga duha i onih borbi u čijem središtu u Mađarskoj je bio Svetozar Miletić.“ (123) Dodaje da je Šarčević „na sebe primio svu odgovornost za političko i publicističko značenje ove interesantne studije“ (125). Šarčević u predgovoru knjige „otvoreno kaže da je rješenje narodnosnog pitanja postulat za opstanak Mađarske“ (122).

Knjiga „Narodnosno pitanje“ donijela je Šarčeviću nova poznanstva među Srbima, od kojih je možda najznačajnije ono s Boškom Vujićem iz Subotice. S druge strane, donijelo mu je omrazu u krugovima odnarođenih i megalomana. Šokčić započinje: „U ono vrijeme, kada se mađarski šovinizam budio i širio poglavito u predjelima, u kojima su živjele i narodnosti pomiješane s Mađarima nije ni najmanje bilo neopasno ili sporedna stvar prevesti, izdati i posebno još popularizirati ovakve ideje koje nisu ni danas ostvarene u Mađarskoj nakon sto godina“ (125).

O Šarčevićevom odnosu s Garašaninom, Popovićem i Vujićem Šokčić piše: „Priateljstvo s ovom trojicom istaknutih srpskih javnih radnika utjecalo je na formiranje novog lika našeg prvoborca“ (121). O Vujićevom trošku tiskan je 1867. stari spjev Grgura Peštalića *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena, sadašnjih slovenske kervi delija slava bačkim plemićom prigodom čuvanja svete krune i okrunjenja Leopolda II od domorodca u Baji prikazano*. Šokčić piše da je „u očima mađarske javnosti ova mala knjiga bila manifestacija postojanja davno zabranjenog naroda, koji je u svoje vrijeme dao i te kakve div junake za srednjoeuropsku slobodu i za mađarsku državnost, a čiji potomci sada čame u kulturnoj tmuni, slijepi kod zdravih očiju i zatvoreni u svoje slobodne domove na zemljištu natopljenom krvlju, zatim znojem tolikih generacija“ (127).

Tijekom 1860-ih, Šarčević se bavio leksikografskim radom, skupljanjem etnografske građe i sastavljanjem kalendara: „Prelistavao je stare hrvatske i srpske kalendare, razgovarao je sa starim ljudima i zapisivao je što je čuo i tako sakupljao narodno blago“ (128). Međutim, Šokčić ne piše ništa pobliže o Šarčevićevim kalendarima. Jedan od značajnijih plodova Šarčevićevih napora iz ovog razdoblja je knjižica pod na-

slovom *Zbirka mudrih i poučnih izreka – na korist bunjevačkog puka* (1869.). Šokčić tvrdi da je to prva hrvatska knjiga u Subotici od domaćeg pisca, „prvi vjesnik ljepše budućnosti“ i temelj „bačke hrvatske književnosti“. Šokčić ocjenjuje da je „moralni uspjeh ove knjižice bio nezapamćen“. Objasnjava: „Još i nakon više desetljeća čitali su ovu knjižicu u hrvatskim kućama. Pamtili su njezine moralne pouke, razne narodne izreke, koje će vječito živjeti“ (130).

Uspjeh prve Šarčevićeve knjižice je izgleda bio ograničen. Šarčević je „sa žaljenjem morao ustvrditi da su Bunjevci i Šokci većinom nepismeni“ (126). Zbog toga je tražio izravni dodir s pukom. Dodaje: „Svoj pogled je bacio na subotičku gimnaziju, koja je već od prije nekoliko desetljeća odgajala omladinu u mađarskom duhu. Stvorio je vezu s đacima iz bunjevačkih seljačkih kuća, koje još nisu bile zaražene mađarskim šovinizmom i megalomanijom. Kada se već upoznao s ovim mladićima, on je nastojao na njih prenijeti svoje ideje. U isto vrijeme vodio je živu agitaciju za narodnu stvar među hrvatskim starješinama.“ (126). Šarčević sam piše da je njegova prva knjižica najviše privukla pažnju Ivana Antunovića, kalačkog kanonika i Šarčevićevog starog znanca (119). Antunović je otkupio od Šarčevića veći broj knjižica. Tako je začeto prijateljstvo koje se pretvorilo u doživotnu suradnju.

Šarčevićev prinos u Bunjevačkim i šokačkim novinama

Antunović je ponudio Šarčeviću suradnju u listu kojeg je namjeravao pokrenuti. Radi većeg uspjeha svoga pothvata, dogovorili su sa subotičkim prvacima sastanak u župnom dvoru sv. Terezije. Sastanku su prisustvovali: Franjo i Vinko Zomborčević, Matija, Stipan i Ljudevit Antunović, Filip Probojčević i još neki svećenici iz okoline Subotice. Međutim, razočaran odsustvom entuzijazma, Antunović je napustio skup sa Šarčevićem. Tako je Antunović krenuo u povijesni pothvat u društvu užeg kruga suradnika. Ovi suradnici možda nisu bili inteligentni i proslavljeni kao braća Zomborčević, ali su ih duhom nadilazili. Antunović je razaslao poziv na pretplatu svog lista. Ovaj poziv objavljen je u *Bunjevačkom kalendaru* za 1870. Šokčić pripisuje to u zaslugu Šarčeviću: „Kada je dobio Poziv za pretplatu za Bunjevačke novine, Šarčević ga odluči otisnuti u kalendaru. Odlučio je naime ponovno izdati bunjevački kalendar, koji je već bio u pripremi, tako je sročio drugi po redu bunjevački kalendar.“ Prvi broj *Bunjevačkih i šokačkih novina* je izašao na dan sv. Josipa (19. ožujka) 1870.

Šokčić se žali da u svojim rukama nije imao dovoljno primjeraka ovih novina: „U pomanjkanju tih novina nismo u mogućnosti još reljefnije istaknuti književni lik ovog našeg zaslužnog preporoditelja“ (137). Sumira da je Šarčević pisao „historijske i ekonomske studije koje je objavljivao u kalendaru i u novinama.“ O značenju *Bunjevačkih i šokačkih novina* piše: „Kada se gleda iz današnje perspektive, odista, bila je velika odvažnost od strane Antunovića i Šarčevića da pokrenu novine. Ali novine su ipak čitane i imale utjecaja na narod“ (131). Samo pisanje (sadržaj) *Biš novina* su za Šokčića nepoznanica. Međutim, dosta dobro poznaje okolnosti pod kojima su počele izlaziti. Na temelju Šarčevićevog pisma Antoniju Hadžiću, Šokčić utvrđuje da je Šarčević bio glavni organizator prvog bunjevačko-šokačkog lista u Mađarskoj, koji je izlazio u redakciji Ivana Antunovića (132). Zaključuje da je Šarčević bio „pred-

stavnik *BiŠ* novina u Subotici u glavnom gradu bunjevine“ (134). Dodaje da mu je glavni pomagač u poslu rasturanja lista bio pučki pjesnik Šime Ivić, „koji je bio običan seljački sin, i kada je imao što kazati, rekao je u stihovima“ (135).

Koncem 1870. godine izašao je iz tiska Šarčevićev *Tolmač izvornih, književni i zemljoposnih jugoslavenskih riči na korist prijatelja bunjevačko-šokačke književnosti*, koji obuhvaća više od 10.000 riječi. Šokčić piše o ovoj knjizi: „Ona je uspjela u svim bunjevačkim kućama u koje je ušla, u svim jugoslavenskim krajevima u koje je dospjela zapaliti luč ljubavi za jezik, za napredak! Bilo je svima jasno, da učenje književnog jezika i njegovo dalje razvijanje za ovu stotinu hiljada Bunjevaca i Šokaca, koliko je tada živjelo u Subotici i okolini otkinuto od svoga stabla pomješani s Mađarima i Nijemcima daleko od svoje slobodne braće, zaista znači život. A zanemarenje jezika povuklo bi narod u grob, u potpunu nacionalnu propast!“ (138).

Poslije *Tolmača* Šarčević je sastavio manji rječnik *Magyar-délszláv közigazgatási és törvénykezési műszótár* (Mađarsko-jugoslavenski politički i pravosudni rječnik). Svi ovi izdavački pothvati samo su povećali Šarčevićevu popularnost kod sunarodnjaka. S druge strane, donijeli su mu omrazu kod Mađara, koji su ga počeli napadati preko svojih listova. To je ujedno bio i početak političke borbe u Subotici. Godine 1870. Šarčević je potpuno izgubio sluh. Zbog toga je morao promijeniti službu. Postao je glavni gradski arhivar. Okolnost da mu je mađarski ministar prosvjete Tivadar Pauler bio poznanik iz mladih dana, donijela mu je položaj drugog knjigovođe grunтовnice.

BiŠ novine su neizravno potaknule pokretanje prvih mađarskih novina u Subotici (*Bácska i Bácskai Hiradó*). Mađarska inteligencija, koju su činili pretežno pomadareni slojevi, ozbiljno je shvatila gibanja unutar Hrvata. Šokčić piše: „Vidjevši kako Bunjevci u Subotici rade, osvješčujući narodne slojeve, kako su se mladi ‘kaputaši’ zblížili s narodom, odlaze im po uputi Boze Šarčevića na kućne zabave, prela, svinjokolje, piju i pjevaju s njima zajedno, poučavaju ih, govore im o velikanima naše slavenske prošlosti, dižući im na taj način ugled pred sobom, budeći tako njihove osjećaje ponosa i pripadnosti ‘bunjevačkom rodu’, Mađari su se takodjer počeli micati.“ (136). Dodaje u nastavku da je „prava borba protiv Šarčevića i uopće hrvatske narodne akcije počela tek po osnivanju lokalnog tiska u Subotici“ i naglašava da je „ta borba u periodu buđenja liberalizma i mađarske nacionalnosti žestoka i široka“ (136).

Šokčić podcrtava da su *BiŠ novine* udahnule novi život Hrvatima. Možda su najviše efekta imale na mladež. Šokčić tumači da je čitanje *BiŠ novina* mladež pozdravila „igrom na javnom mjestu, po ulicama“ (136). Ovo je teško potvrditi. Sigurno je, međutim, da su *BiŠ novine* stvorile preduvjete za pojavu prvih hrvatskih listova u Subotici: *Misečne kronike* i *Subatičkog glasnika*. „Po pokretanju *BiŠ novina* dva mlada Hrvata su otišla u Kalaču pomoći starom Antunoviću u uređivanju novina: Ago Mamužić i Kalor Milodanović. Antunović je lijepo primio oduševljene mladiće, koji su jedno vrijeme i radili u redakciji lista, ali Ago se ubrzo vratio, dok je Milodanović ostao duže vrijeme, gdje je primao i hranu od Antunovića i nešto plate. Tu je stekao izvjesnu praksu u uređivanju novina i kada je Antunović vidio da će Kalor moći samostalno raditi, rekao mu je da se vrati u Suboticu i da u Subotici pokrene list“ (139).

Kalor Milodanović je također jedna od povijesnih osoba u bačkih Hrvata kojima se Šokčić bavio. Šokčić ga naziva Šarčevićevim najpouzdanijim suradnikom (140). Kalor je po povratku u Suboticu pokrenuo *Misečnu kroniku* i *Subatički glasnik*. Posljednji list je izlazio od 1873. do 1876. Šokčić podcrtava njegovo značenje u društvenom životu subotičkih Hrvata: „SG je bio odličan zvučnik probuđenog hrvatskog duha“ (140). On čak pretpostavlja da je i Šarčević bio zadovoljan pojavom *Subatičkog glasnika* u subotičkoj sredini: „Kada je Šarčević saznao za ovu stvar, mogao je zaključiti da je sjeme nacionalne svijesti bacio na plodno tlo“ (141). *Bácskai Hiradó* je nerado promatrao nove pojave u Hrvata. Naročito je napadao Lazu Mamužića, koji je već u prvoj polovini 1870-ih počeo igrati sve veću političku ulogu. Uostalom, u to vrijeme je postao odrastao i relativno politički zreo. Gašenje *Subatičkog glasnika* (1876.) Šokčić uzima za kraj prve etape preporoda bačkih Hrvata: „Prva etapa je završena gašenjem Subotičkog glasnika“ (141).

Osnivanje Pučke kasine

Značenje *Bunjevačkih i šokačkih novina* je podcjenjivano. One možda nisu imale veliku publiku, ali su svakako bile više od zabavnog i poučnog lista. To je bilo svojevrsno glasilo jednog pokreta koji je dobio više oblika. Jedan od njih je svakako Pučka kasina, čiji su članovi pozdravljali ideje iznesene u *Biš novinama*. Osnutak prvog stalnog hrvatskog društva u Subotici nije bio lak pothvat. Društvene prilike u Subotici su 1876. bile, po pisanju Šokčića, „zatrovanije, nego ikada ranije“. Mađarski Narodni krug (Népkör) zabranjivao je hrvatsku riječ u svojim prostorijama i odbijao pretplatu na hrvatske novine i kalendare. Uslijed toga je došlo do masovnog istupanja članstva. Pod dojmom tih zbivanja, u glavama hrvatske inteligencije nastala je misao o osnivanju društva koje bi okupljalo Hrvate u Subotici. Šarčević je savjetovao Agi i njegovom daljnjem rođaku Lazi Mamužiću neka osnuju jedno takvo „narodno gnjezdo“ i preuzmu vlast nad Suboticom. Ago Mamužić je doista pokrenuo akciju u tom smislu. Za kratko vrijeme je njegova odvjetnička pisarna (Ago Mamužića 3) postala mjesto okupljanja narodnih prvaka. Međutim, subotički veliki župan Dezső Gromoni i gradski načelnik Ivan Mukić osujetili su osnivanje Hrvatske kasine. Zbog toga je Ago Mamužić morao otići u Budimpeštu dozvolu tražiti izravno od ministra unutarnjih djela Kálmána Tisze. Obrazložio je ciljeve Kasine i obećao podršku Tiszinoj stranci.⁹ Tisza je prihvatio Mamužićev prijedlog uz izvjesne uvjete. Između ostalog, tražio je da kasina ne nosi nacionalni predznak i da se pravila društva jasnije obrazlože.

Po povratku u Suboticu, Mamužić je učinio što se od njega zahtijevalo. Nadopunio je i prepravio društvena pravila, koja su ubrzo odobrena na najvišem mjestu u Pešti. Šokčić piše kako je Ago Mamužić bio „duša Pučke kasine do smrti“ (142). Koncem 1878. (na Materice) društvo je svečano otvoreno. O značenju Pučke kasine u cjelini Šokčić piše: „U svom radu pod Mađarima Pučka kasina je ispunila veliku prazninu u nacionalnom, kulturnom, a donekle i u socijalnom životu bačkih

⁹ U pitanju je Liberalna ili Slobodoumna stranka (Szabadelvű Párt).

Hrvata, vodeći među ostalima računa o školovanju siromašnih dobrih hrvatskih učenika.“ (143).

Već 2. veljače 1879. Pučka kasina je priredila svoje prvo Veliko prelo, koje je bilo veoma posjećeno. U čast ove uspjele zabavne i kulturne manifestacije, Nikola Kujundžić, svećenik, napisao je preljsku pjesmu. Šokčić i u ovoj priredbi vidi tragove Šarčevićevih aktivnosti. Na temelju jednog Šarčevićevog pisma Hadžiću, Šokčić izvlači zaključak kako je oživljavanje društvenog života u subotičkih Hrvata Šarčevićeva zasluga te je ono ponukalo Maticu srpsku u Novom Sadu „da raspiše nagradu za pisanje povijesti Bunjevaca i Šokaca“ (146). Ova mogućnost se doima kao vrlo vjerojatna.

Za kratko vrijeme Pučka kasina je ispunila svoju namjenu. Prerasla je takoreći u politički klub Tiszine Liberalne stranke. Uostalom, kako Šokčić ocjenjuje, Liberalna stranka je „bila po svome članstvu hrvatska stranka“ (148). Na parlamentarnim izborima 1881. pobijedili su vladini kandidati, od kojih je jedan bio Lazo Mamužić. Ubrzo nakon toga, Lazo Mamužić je postao gradonačelnik (1884.) i na toj poziciji se zadržao sve do 1902. Ovaj daljnji rođak Age Mamužića, osnivača Pučke kasine, po Šokčićevoj ocjeni, „nije bio do kraja otporan, dosta snažan i nije imao potrebu u odvažnosti da odoli pritisku“ (146). Posljedično, L. Mamužić je postupno napustio „hrvatski program“. Međutim, Šokčić prepoznaje ipak i pozitivne strane vladavine L. Mamužića. Tvrdi kako je „konzekventno provodio jedan dio svog nacionalnog programa smještajem velikog broja Hrvata i Srba u glomaznu gradsku i državnu administraciju i prostrana gradska dobra“ (146).

Mocsáry i Šarčević

Jedno od poglavlja koja najbolje rasvjetljavaju početke preporodnog djelovanja A. Šarčevića je ono koje tematizira njegovo otvoreno pismo Lajos Mocsáryju, članu ugarske parlamentarne oporbe (149-159). Ono, uostalom, objašnjava uvjete u kojima su živjele ugarske narodnosti. Naime, Zakon o narodnostima, koji je donesen samo godinu dana nakon sklapanja Austrijsko-ugarske nagodbe (1867.), po Šokčiću je „donesen samo radi inozemne propagande“ (149). U ranijem poglavlju Šokčić jasno podcrtava neprovođenje tog zakona u djelo: „Zakonom o narodnostima sve mađarske vlade od Kálmana Tisze pa do grofa Istvána Tisze, od 1870-ih god. do 1918. god. oglušile su se o pravedne osnovne zahtjeve bačkih Hrvata, a slično je bilo i u ostalim mnogobrojnim hrvatskim mjestima u Mađarskoj – te nisu ostvarile ni djelić toga zakona, mada je i hrvatski Sabor vodio paralelnu borbu protiv mađarizacije uopće (129). Prema tome, ovaj zakon je ubrzo nakon donošenja postao mrtvo slovo na papiru. Narodnostima su u praksi bila sužena mnoga zakonom zajamčena prava. Rijetki su bili pojedinci iz mađarskog naroda i političkog života koji su interese narodnosti tumačili kao opravdane potrebe, a ne kao protudržavne akte. Jedan od njih je bio Lajos Mocsáry. On je, kako Šokčić piše, realnije promatrao narodnosno pitanje, nego Béla Grünwald, jedan činovnik, koji je nastupao u javnosti krilaticom: „Jedna država – jedna nacija – jedan jezik.“. Mocsáry je takvo razmišljanje izložio kritici.

Mocsáryjev kritički stav prema idejama koje su nijekale narodnosti, uskraćujući im pravo na subjektivitet i budućnost, imao je pozitivan odziv kod Šarčevića. U znak podrške, Šarčević je Mócsaryju – čovjeku koji u narodnosnim pravima ne vidi prijetnju po opstanak i jedinstvo Ugarske – napisao otvoreno pismo, koje je objavljeno i na hrvatskom jeziku u *Nevenu* 1886., u međuvremenu pokrenutom listu učitelja Mije Mandića. Šokčić citira cijelo pismo (150-158). Subotički *Szabadság* je Šarčevića zbog ovog pisma oštro napadao. Posljedično, uslijedila je lavina kritika i pritisaka na pisca otvorenog pisma. Naišavši ponovno na osudu mađarske javnosti, Šarčević je zatražio 1886. mirovinu. Ipak, siromaštvo ga je primoralo da ponovno traži službu. Zahvaljujući okolnosti da je u Subotici vladao Lazo Mamužić dobio je položaj dnevničara u gradskom arhivu. Međutim, gradski arhivar, pomađareni Slovak Matija Jandek, podnosio je protiv Šarčevića prijave sve dok ga gradonačelnik 1892. nije umirovio.

Posljedice i odjeci preporoda

Jedan od ciljeva preporodnog pokreta Ivana Antunovića bilo je vraćanje hrvatskom jeziku onog značenja koje je imao tijekom 18. stoljeća. Međutim, uslijed pojačanih asimilacijskih pritisaka, jezik je samo gubio bitku u općini i školi. To je, nažalost, neke istraživače lika i djela I. Antunovića, *Bunjevačkih i šokačkih novina* i ostalih aktera epohe, navelo na ocjenu da spomenuti pokret u cjelini nije uspio. Ovakva ocjena je zapravo posljedica necjelovitog sagledavanja epohe. Šokčić unosi u istraživanja novo svjetlo, jer on donosi izvatke iz pisanja mađarskih novina. Uostalom, u oskudici hrvatskih novina, mađarski mjesni tisak služio mu je kao glavni izvor za oslikavanje epohe i njezinih aktera. Tako, primjerice, Šokčić navodi jedan Buchwaldov članak, urednika lista *Szabadkai Hírlap*, koji kaže da je Pučka kasina zapravo ishod rada hrvatskog domoljublja Boze Šarčevića (161). Ovo je samo jedan navod koji dokazuje kako pokret čak ni pod asimilacijskim udarcima nije zamro, već je dobio novu snagu. Mjesni mađarski tisak je s nelagodom popratio priljev hrvatskih knjiga iz Trojedne kraljevine u Suboticu 1888. Glavni inicijator tomu je bio Antun Budanović, učitelj, koji je poslije, uslijed pritisaka, promijenio smjer svog društvenog djelovanja.

Prema tome, posljedice gibanja iz 1870-ih, mogle su se 1880-ih i 1890-ih jasno opažati. Samim tim, može se zaključiti kako je postojao kontinuitet između gibanja s početka 1870-ih i gibanja iz 1890-ih. Prvi val je okupio dvije dobne skupine: generacije rođene 1810-ih (generacije Ivana Antunovića i Ambrozija Šarčevića), i generacije rođene 1840-ih (generacije Age i Laze Mamužića te Antuna Budanovića). Drugi pak je val okupio mladež rođenu 1860-ih i 1870-ih (Stipan Matijević, Marko Stipić, Ivan Budinčević, Josip Vojnić Hajduk, Babijan Malagurski itd.). Ovi posljednji odrasli su u sredini koja je bila sadržajno drukčija od sredine u kojoj su odrasli i Antunović i Šarčević. Tijekom 1890-ih i 1900-ih oni su predstavljali novu snagu u društvenom životu Hrvata u Subotici. Uostalom, oni su i dočekali ulazak srpske vojske u Suboticu 1918. i stupili u suradnju sa Srbima. Generacije rođene 1850-ih (Mijo Mandić, Pajo Kujundžić itd.), koje je praktički odgojio Antunović, također su

imale svog udjela u događajima. On se ogleda u sastavljanju programa i uređivanju listova. Drugim riječima, davali su smjernice mladima.

Takvo sagledavanje hrvatskog gibanja u Subotici, kao logičan slijed organski povezanih cjelina, mnogo više odgovara stvarnosti od one slike koja društvene aktivnosti predstavlja kao niz nepovezanih i individualnih napora, koji se tek 1890-ih objedinjuju. Zbog toga je treće poglavlje Šokčićevog spisa, koje glasi „Rezultat rada u svjetlu mađarskog tiska“ (159-171) veoma bitno, jer ono razbija predodžbu o porazu pokreta I. Antunovića. Antunović je istina, kako piše Šokčić, „ostao izvan okvira dnevne politike koja je zahtijevala oživotvorenje zakonskih prava za bačke Hrvate“ (159), ali je snažno podržavao napore svojih učenika. Tako je Mijo Mandić uz Antunovićevu podršku pokrenuo 1884. *Neven*, koji je za kratko vrijeme okupio suradnike. Jedan broj njih su zapravo bili stari suradnici *Bunjevačkih i šokačkih novina* i *Bunjevačke i šokačke vile*.

Reakcija na preporod

Mađaroni su s neodobravanjem pratili gibanja svojih neodnarođenih sunarodnjaka. To ih je potaknulo na veće kulturne napore. Nepkör je htio parirati Pučkoj kasini. Zato je priređivao kulturne večeri. U Budimpešti je osnovan Subotički krug (Szabadkai kör), koji je okupljao studente iz Subotice. Uglavnom su svi bili podrijetlom Hrvati, ali su po nacionalnom opredjeljenju bili Mađari: Šime i Karlo Mukić, Josip Piuković, Stipan Vojnić od Bajše, Karlo Kolonić i drugi. Šokčić piše da je svrha tih napora bila „da spriječe razne hrvatske akcije i da patriotski duh stalno drže budnim“ (164).

Međutim, reakcija mađarona nije bila samo pozitivna, nego i negativna. Gradonačelnik Ivan Mukić je izričito zabranio gradskim službenicima da prisustvuju zabavama Pučke kasine (1883.). List *Szabadság* (35/1887) je učitelja Budanovića, u cilju da ga odvrti od rodoljubivih aktivnosti, ocrnjivao kao panslavističkog agitatora (164). Profesor mađarske književnosti Gusztáv Toncs je doznao da hrvatski đaci čitaju hrvatske novine i djela hrvatske književnosti u Pučkoj kasini (165). Pajo i Ilija Kujundžić su označeni kao agitatori ideja Boze Šarčevića (37/1888). Godine 1887. nije prošao u gradskoj skupštini prijedlog mađarona da Lajos Kossuth bude proglašen počasnim građaninom Subotice. László Szalay je tim povodom sarkastično pisao: „Subotici ne treba Kossuth za počasnog građanina. Ona bi jamačno voljela Šarčevića“ (166).

Pritisci na aktere preporoda su samo rasli u kasnijem razdoblju. Neki su pokleknuli pred njima, a neki su pak nastavili nesmanjenim tempom svoje aktivnosti. Šarčević je pokazivao najveću agilnost. Praktički je do konca života ostao aktivan na društvenom polju. Pojačani pritisci samo su ga privremeno primoravali na povlačenje s javne tribine, ali joj se uvijek vraćao da ponovi svoje ideje. Zajedno s Boškom Vujićem 31. svibnja 1887. dočekao je na stanici Lajosa Mocsáryja. Čak i ovaj skroman doček, bez ikakve pompe, isključivo osobnog karaktera, mađaroni su doživljavali kao veliku pobjedu Šarčevićeve stvari. Oštrica njihove kritike zahvatila je i gradonačelnika Lazu Mamužića, koji je optuživan da pomaže Šarčevića. Mamužić se

pravdao u tisku i pred sudom da radi na korist mađarske kulture, ali nije uspio skinuti sa sebe sumnju. Šokčić piše kako mu Mađari nisu vjerovali, jer je bio Šarčevićev privrženik. Upravo 1888. ga je postavio za dnevničara u gradskom arhivu.

Odgovarajući na kritike i osude, Šarčević je naglašavao domoljubnost Hrvata. Šokčić tvrdi da „u to ni sam nije vjerovao“ (168). Kako god bilo, Šarčević se svakako nije mogao nikakvim riječima iskupiti za 20 godina sustavnog rada na odgajanju mladeži koja je ne samo slijedila njegove ideje, nego ih je i razradila. Upravo se tijekom 1890-ih pojavilo nekoliko programskih brošura koje su tumačile interese i ciljeve Hrvata. *Bacsikai Hirlap* je prepoznao u tim publikacijama mladenački žar te je pozivao hrvatsku mladež „neka se čuva zavodjenja vraga“ (170). Vrag je, kako tumači Šokčić, aluzija na A. Šarčevića. Kao primjer novog razmišljanja Šokčić uzima *Bunjevački program* (Bunjevász program), koji je izašao iz tiska 1892. Pisac ove brošure naziva doba od 1743. do 1780. u povijesti Subotice tužnim, jer je bilo obilježeno podjelom Hrvata i Srba (170). Mađarski tisak je, razumije se, s neodobravanjem popratio ovu kao i mnoge druge slične publikacije. Šokčić se osvrnuo na reakcije pojedinih listova.

Pritisci mađarske javnosti su, istina, odvratili jedan dio gore označenih aktera od daljnjih rodoljubivih aktivnosti, ali pokret kao cjelina nije razbijen. Šokčić podcrtava tu činjenicu sljedećim riječima: „Svi ovi napadi i čvrsto držanje hrvatskih vođa uvjerali su B. Šarčevića da je narodna borba na ispravnom putu“ (171). Štoviše, iste 1892. pada osnivanje Pučke gazdačke banke, koja je bila prvi srpsko-hrvatski zavod u Subotici. To je bio samo još jedan od dokaza kako je grupiranje oko hrvatskog nacionalnog identiteta imalo osnove u Subotici. Ostatak desetljeća protekao je u znaku obrazovanja samopercepcije i otkrivanju vlastitih vrijednosti. Šokčić u osvrtu na ove procese piše: „I kako su djeca rasla, tako se ovaj program Boze Šarčevića sve više ostvarivao. Bunjevke su najviše shvatale Bozu i njegovo učenje i nane su ulijevale najviše ljubavi u svoju djecu prema svom narodu, svom jeziku“ (171). Mađarski tisak je u očaju nazivao Šarčevićeve sljedbenike „novom vrstom zarazne bolesti“ (171).

Podrška peticiji za hrvatski jezik 1896.

Na iznenađenje mnogih, Šarčević je posljednje desetljeće svog života proveo u radu. To je uostalom predmet četvrtog i pretposljednog poglavlja Šokčićevog spisa (172-175). Šarčevićev odgovor na pritiske bio je sofisticiran. Godine 1893. je objavio *Mađarsko-bunjevačko-šokački rječnik*, kojeg je mađarski tisak dočekaao na isti način kao uostalom svaki drugi plod hrvatskog gibanja – riječima kritike i osude. *Bacsikai Ellenör* je pisao da „povijest i geografija ne poznaju bunjevačku narodnost“. Nedugo nakon toga, pojavio se još jedan Šarčevićev rječnik (1894.). U pitanju je bio *Mađarsko-srpsko-hrvatsko-bunjevačko-šokački književni rječnik*. *Subotičke novine*, koje su počele izlaziti u tom vremenu, u osvrtu na ovaj rječnik poručivale su piscu u najboljoj namjeri „da se hlati blagodarnijeg rada, jer gdi treba narod moliti da primi knjigu, tu se s ričnikom ne može počimati“ (174). Mađarski tisak je najnoviju Šarčevićevu publikaciju nazvao „rječnikom pet jezika“ (174). Šokčić tvrdi da je Šarčević ovim rječnikom uspio pokriti samo svoje troškove (174). *Szabadkai Hirlap* je čak tri

stranice posvetio ovom rječniku. To dovoljno svjedoči da je Šarčević i u poodmaklim godinama uživao publicitet.

Tijekom 1890-ih sazrela je nova generacija rodoljubivih snaga, koje su donijele novi polet u društvenom životu Hrvata. Šokčić tvrdi da je Šarčević izvršio utjecaj na njih, odnosno da ih je potaknuo na osnivanje Kola mladeži (12. travnja 1896.): „Pomagao je omladini savjetima, idejama do zadnjeg dana svoga“ (176). Na čelu ove mladeži nalazio se Beno Sudarević, „koji je potpuno usvojio hrvatski književni standard“. Šarčević je s njim sklopio prijateljstvo (182). Peštanske vlasti nisu htjele odobriti pravila ovog društva, jer su isključivala mađarsku kulturu i članstvo u društvu uvjetovale znanjem hrvatskog jezika. Kolo mladeži prema tome nikada nije zaživjelo kao društvo u strogom smislu te riječi, ali je nastavilo postojati u neformalnom obliku. Glavni Šarčevićev cilj je ipak ostvaren: hrvatska omladina se nije udaljila od seljačkog naroda (183). Kako Šokčić piše, „njegov duh progovorio je 25. studenoga 1918. na Narodnoj skupštini u Novom Sadu“. U nastavku dodaje: „Njegov revolucionarni duh osvojio je sva srca, sve duhove Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj i njegovo učenje, njegova borbenost i upornost zajamčili su nacionalni opstanak ovog ogranka hrvatskog naroda na krajnjem sjeveru južnog Slavenstva“ (175).

Šokčić piše da je Šarčević „bacio sjeme za osnivanje“ Bunjevačke školske zadruge. Moguće je da je ideja o ustanovi, u kojoj bi hrvatska djeca dobila priliku slušati nastavu na svom materinskom jeziku, potekla od Šarčevića. Uostalom, Šarčević je bio čovjek brojnih ideja. Međutim, ne smije se zaboraviti da je hrvatska školska zadruha rezultat napora Paje Kujundžića. Zadruga je 1914. bila pred stvaranjem, koje su spriječila samo ratna događanja. Međutim, Šarčeviću se može odati priznanje što je ne samo podržao peticiju Ministarstvu prosvjete 1896., koju je potpisalo tisuću Hrvata u Subotici, nego i uložio žalbu na odluku istog vladinog resora (26. siječnja 1896.). Veliki župan Subotice, Schmauss, pomađareni Nijemac iz Apatina, napisao je svoje mišljenje o hrvatskim žalbama. Šarčevića je označio kao „starog slavenskog sanjaoca“ (180). Ni ovaj neuspjeh u ostvarivanju osnovnih građanskih prava zajamčenih zakonima nije obeshrabrio Šarčevića. Iste godine je pisao u rumunjski list *De-reptatea* (Temišvar), u kojemu je izložio situaciju svojih sunarodnjaka (181).

Par godina pred kraj života (1896. – 1899.) Šarčević je napisao nekoliko otvorenih pisama koje je dao objaviti u obliku letaka. U njima je sumirao svoja životna postignuća i podsjetio svoje sunarodnjake na njihovu nacionalnu misiju. Šokčić je uspio prikupiti samo dio ovih letaka: „Šarčević je izdao veliki broj letaka od kojih je sačuvan samo mali broj“ (177). Od njih su možda najznačajniji letci: *Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom i Iskrena rič bunjevačkim i srbskim domoljubima i rodoljubima* (oba objavljena 1897.). Šokčić primjećuje da je Šarčević ostavio pero „tek kad je navršio 78 godina života“ (184). Upravo iz posljednjih plodova Šarčevićeva dugogodišnjeg spisateljstva doznaju se neke pojedinosti iz njegova života. Šokčić je na osnovi ovih spisa zaključio kako je upravo Ilija Garašanin odigrao veliki utjecaj na Šarčevića: „Garašanin je razbio u njemu zabludu da se u Mađarskoj može živjeti samo na jedan način: da se savije šija“ (185). Šokčić čak Šarčeviću pripisuje ideju jugoslavenske države. Dodaje da su se Šarčevićeve proročanske misli o Jugoslaviji

sa Suboticom u sastavu, koje je izgovorio Ago Mamužić pred svojim suradnikom Lászlóm Szalayem 1876. obistinile. Naime, Subotica je ušla u sastav Kraljevine SHS, a Mađarska je izgubila, posljedično, svoj integritet. Na koncu sljedećim riječima sumira Šarčeviću ulogu u društvenom životu bačkih Hrvata: „On je fanatizirao sav hrvatski svijet Mađarske. Njegov glas se čuo i na sjeveru u Đuru, u Budimu, Pečuhu, Banatu i Transilvaniji“ (185).

Smrt i uspomena

Rijetki su pojedinci u Subotici čija je smrt dobila društveno značenje, kako je to slučaj Boze Šarčevića. Kraj života je dočekao takoreći kao usamljenik. Veći dio njegove obitelji je umro. On je izdahnuo 29. studenoga 1899. nakon zadobivenih povreda u jednoj prometnoj nesreći. Njegov sprovod se pretvorio u masovnu narodnu manifestaciju. Zbog toga je Šokčić posebno poglavlje svoje knjige posvetio upravo Šarčevićevom sprovodu i njegovoj uspomeni (185-191). U osvrtu na njegov pogreb piše: „Staro i mlado, radnik i činovnik, siromah i bogataš, žensko i muško, sve što je hrvatski osjećalo došlo je da se oprostí od ujca Boze, da ga isprati na Senčansko groblje, na vječni počínak.“ Dok je *Neven* posvetio čítav dodatak (*Spomen knjigu*) Šarčeviću, dotle su mađarske novine donosile samo kratke bilješke o njegovoj smrti. Šokčić citira članak Paje Kujundžića, koji je pun živih opisa iz života pokojnika. Na koncu Kujundžić zaključuje: „On je umro. Ali je svojim očima vidio sebe podmladjena. Vidio je da je njegov duh obuko novo tilo, da živi dalje, da živi navike. I da on zaista živi među nama i u nami, pokazuju ovi redci koje njegovoj uspomeni posvećujemo.“ Kako bi ovjekovječila uspomenu na velikana, Pučka kasina je naručila veliku uljanu sliku koju je izradio slikar Petar Buljovčić. Slika je svečano otkrivena 1900. Osim Kujundžićevog članka, Šokčić donosi navode iz prigodnog članka Jovana Manojlovića i pjesmu Staniše Neorčića, pučkog pjesnika („Na grobu Boze Šarčevića“). Šokčić na temelju izraza naklonosti i priznanja zaključuje kako je Šarčević „još za života stekao neumrlost“ (186).

Najkraće poglavlje Šokčićevog spisa predstavljaju „Pabirci“ (191-196). U pitanju je niz anegdota iz Šarčevićevog života koje na popularan način rasvijetljaju neke aspekte njegove složene i još nedovoljno istražene osobnosti. U ovom dijelu knjige Šokčić je iznio svoje sudove o Šarčevićevom političkom značenju za Suboticu. Tako piše da je Šarčević „1884. uspio dovesti do izražaja volju ne samo jedne male obiteljske klike (Mukića – primj. V. N.), nego širokih slojeva naroda“. Dodaje kako je upravo Šarčević „oborio stoljetnu veleposjedničku vlast u Subotici stvorivši demokraciju u samoupravi Subotice“ (191).

Zaključak

Na geografskoj karti Srbije Subotica zauzima rubni položaj. Nalazi se praktički uz samu granicu s Mađarskom. Nažalost, Subotica nije samo u geografskom pogledu situirana u krajnjem kutu Srbije. Subotica, naime, poslije Istvána Iványija nije dobila

svog povjesničara. Istini za volju, Iványi nije bio rođeni Subotičanin. Štoviše, nije bio ni Mađar po narodnosti, niti veliki Mađar po duhu, kako ga neki njegovi kritičari zovu. Ipak, Iványi je kao gimnazijski profesor, vičan u latinskom i njemačkom, mogao odgovoriti na izazove pred kojima njegovi nastavljači, kako u gimnaziji, tako i u kulturi, mogu samo ustuknuti. Opći pad vrijednosti u Subotici je počeo upravo s onim slojevima od kojih se očekivala velika stvaralačka snaga. Mnogi prosvjetni radnici koji su u Subotici boravili poslije Iványija (od 1918. pa na dalje) nisu se mogli ni izdaleka toliko odužiti gradu, a najmanje ne njegovim stanovnicima. Štoviše, nerijetki su upravo obratni slučajevi profesora, koji su ulazili u oštar sukob s okolinom. Posljedično, kroz nekoliko generacija, stvoren je dojam da je poželjno pisati i govoriti o svemu, samo ne o Subotici i starim Subotičanima.

Jose Šokčić je možda prva generacija Subotičana koja je shvatila koliko je Subotica postala devalorizirana u novoj državi. Istina, on se između dva svjetska rata kroz svoj *Neven* žalio na loše ozračje u gradu, na podijeljenost elite, ali nije nijednom označio one koji su sustavno upropaštavali grad kulturno i ekonomski. Njegove kritike su, paradoksalno, uvijek pogađale slabije i neutjecajne – one njegove sunarodnjake koji su imali hrabrosti usprotiviti se nepravdi. Zbog toga je ostao u lošoj uspomeni ne samo svojih suvremenika, nego čak i generacija poslije njega. Ime Jose Šokčića je sinonim za čovjeka oportunistu. Jedina konstanta u životu Jose Šokčića je bila i ostala kako se ne zamjeriti vladajući snagama. I praktički, s izvjesnim prekidom od 1941. do 1944., on je vodio život upravo na takav način – bez rizika i opasnosti. Iznimke su bile dakle godine Drugoga svjetskog rata. Međutim, ni onda mu nije prijetila životna opasnost, kao brojnim židovskim i srpskim obiteljima, nego je samo zbog svog javnog prosrpskog djelovanja stavljen pod prismotru. Drugim riječima, Šokčić je kao Bunjevac, rođen od matere Mađarice, u očima mađarskih vlasti viđen samo kao dekadentni Mađar, koji je iz oportunizma postao Srbin. Da je Drugi svjetski rat imao drukčiji tijek, Šokčić bi se zacijelo „iskupio“ za svoj deficit mađarskog nacionalnog osjećaja između dva svjetska rata. Njegovi poslodavci, Fenyvesi, s druge strane, nisu imali ni blizu toliko sreće. Zbog svog židovskog podrijetla i uredničke odgovornosti iskusili su strahote getoizacije i posljedično – Auschwitzta. Obiteljska kuća Fenyvesa (danas zgrada Gradskog muzeja) je svojevrsan dokaz surovosti totalitarizma ali i posttotalitarizma. Totalitaristi su obitelj praktički istrijebili, a posttotalitaristi (generacije koje danas žive) su obitelj bacile u zaborav. Ova digresija je zapravo dobra ilustracija koja pokazuje koliko je Subotica bila surova sredina ne samo u ratnim godinama, nego i u desetljećima koja su slijedila nakon njih.

Suvremenici povijesnih vremena, suočeni s egzistencijalnim problemima, prepuštali su zaboravu ne samo detalje, nego i cijele segmente svog života. Mlađe generacije, sa svoje strane, nisu osjećale potrebu da se vraćaju unazad u vrijeme koje nisu živjeli. Vrijeme je tako gutalo ne samo brojne pojedinosti, nego i mnoge velikane Subotice. Iz razvalina stare Subotice, koja je imala snažnu židovsku elitu i bunjevačku gazdačku gospodu, nikla je nova „socijalistička Subotica“. Socijalističku Suboticu pak naslijedila je postmodernistička Subotica, koja se pokazala ništa manje humana u odnosu na svoju totalitarističku prethodnicu. Šokčić je bio više od svjedoka po-

vijesne geneze Subotice. On je bio i kroničar svog i prošlog vremena. Bio je mlađi suvremenik i poznanik ljudi koji su se sjećali starih Subotičana kakav je bio Boza Šarčević. Jedan od takvih Šarčevićevih poznanika je bio Josip Vojnić Hajduk. Zbog toga je mogao sastaviti živu biografiju Boze Šarčevića, koja nije objavljena za njegova vremena. U sastavljanju ove biografije Šokčić je imao mnogo poteškoća. U prvom redu, nije imao široke materijalne mogućnosti. Osim toga, mnogi povijesni izvori nisu mu bili pri ruci. Primjera radi, on uopće nije imao uvid u pisanje (sadržaj) *Bunjevačkih i šokačkih novina*, ni *Bunjevačke i šokačke vile*, jer Gradska knjižnica Subotica nije imala te publikacije. Njemu su na raspolaganju stajale samo mađarske novine i nekoliko letaka koje je imao u svojoj privatnoj zbirci. Preko prepiske sa svojim poznanicima u Novom Sadu on je uspio otkriti neka neobjavljena Šarčevićeva pisma. Od Šarčevićevih suvremenika je doznao neke anegdote i pojedinosti. Summa summarum, njegova biografija Ambrozija Boze Šarčevića je povijesno svjedočanstvo iz druge ruke i bolje nije ni mogla ispasti nakon brojnih okolnosti koje su dovele do uništavanja ne samo velikog broja privatnih knjižnica i arhiva u Subotici, nego i cijelih obitelji. I upravo zbog toga Šokčićev rukopis zaslužuje pažnju i pored nekih faktografskih slabosti. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata je pravilno ocijenio njegovu vrijednost i tiskao ga u jednom od svojih prethodnih svezaka. Na taj način je ispravljena nepravda ne toliko prema Šokčiću, autoru spisa, koliko prema A. Šarčeviću, koji je praktički do osvita trećeg desetljeća 21. stoljeća bio jedan od bunjevačkih (hrvatskih) velikana bez svoje biografije. Svaki svjestan Bunjevac, bio on hrvatskog ili drugog opredjeljenja, morao bi valorizirati takav napor koji vodi k oživljavanju sjećanja na one stare generacije koje su imale hrabrosti stati u obranu ne samo jezika i običaja Bunjevaca, nego i njihovih političkih prava. Svako drugo objašnjenje je praktički negacija ne samo bunjevačkog identiteta, nego i samog njihovog biološkog postojanja. Paradoksalno, upravo je to slučaj s nositeljima novog bunjevačkog identiteta, koji s jedne strane ističu svoju posebnost i specifičnost, a s druge strane zapostavljaju sastavnice svoga identiteta. Narod koji nema mogućnosti upoznati detaljnije svoje velikane, ni sam ne može biti narod u nacionalnom smislu, nego više analfabetna zajednica, o čijim pripadnicima se ne može pisati drukčije, osim prigodno, senzacionalistički, o blagdanima (važange, Duhovi itd.).

Izvori

- Matična knjiga rođenih*, Segedin 1595/1902 (familysearch.org)
Matična knjiga umrlih, Budimpešta, V. okrug 1/1962 (familysearch.org)
Jedinstvo: Organ Demokratske stranke 282, 307, 317 (1920)
Délvidéki Magyarország: Keresztény politikai napilap 69 (1941)
Neven: Politički vanstranački dnevnik, 88, 94, 106, 138, 307 (1920)
Hrvatska riječ 30 (1953)
Zastava: Organ Radikalne stranke 106 (1920)

Literatura

- Dévavári, Zoltán. 2020. *Iratok a holokauszt szabadkai történetéhez (1941–1944)*. Szabadka: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Klajn, Lajčo. 1990. *Genocid i kazna: na severu okupirane Jugoslavije: (1941-1945)*. Beograd: IBN Centar.
- Nimčević, Vladimir. 2019. Prinos istraživanja lika i djela Jose Šokčića. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 11: 71-101.
- Nimčević, Vladimir. 2019. Život i rad Ambrozija Boze Šarčevića. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 11: 103-201.

Summary

Lajčo Budanović, a carrier of the religious, social and cultural life of the Croats in Bačka - on the occasion of the 150th anniversary of his birth

The 150th anniversary of the birth of Bishop Lajčo Budanović, one of the most famous Croats from Bačka is commemorated in 2023. This work briefly presents the life of Bishop Budanović from his birth to his death. The life path of Bishop Budanović shows that even as a young chaplain he became a prominent participant in the national movement of the Croats in Bačka, therefore being respected by people, but also that his work was noticed by the leading church and political circles in Croatia even before the First World War. During his first years as a priest, he was also known for promoting the idea of Catholic socialism. In the interwar period, Budanović was appointed a bishop and positioned at the head of the Apostolic Administration of Bačka. In that position, he did everything to prepare his Administration to be elevated to the honour of the diocese: he founded parishes, built churches, founded a Boys' Seminary, and organized the „Synod of Bačka“ at which the „Codex Bachiensis“ was adopted. However, in 1941, the Second World War began during which he was interned by the Hungarian occupying forces. He continued suffering for the Church and his people even after the war. In 1944, the communist government was established in Bačka and it was hostile towards the Church, as well as towards Bishop Budanović. He experienced the moment of greatest humiliation by the communists in 1953, when they physically attacked him in the rectory in Sombor. He died in the end, in 1958, and his dream of founding the Diocese of Subotica was realized ten years later by his successor, Matiša Zvekanović.

Keywords: Lajčo Budanović, Catholic socialism, Apostolic Administration of Bačka, Diocese of Subotica

